

SPRÁVY A POSUDKY

Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach

[ŽEŇUCH, Peter: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 2022. 124 s. ISBN 978-8-09-742760-3.]

Monografia Petra Žeňucha *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach* s podtitulom *Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie* je zameraná na opis jazykovo-kultúrnych vzťahov v konfesijné diverzifikovanom prostredí na východnom Slovensku, pričom nadväzuje najmä na výsledky výskumov Antona A. Baníka, Jána Doruľu, Ľudovíta Haraksima a Imricha Sedláka. Ako autor uvádza v predhovore, v knihe sumarizuje poznatky prezentované v nedávnych výskumných správach a publikované v samostatných štúdiách a článkoch. Cieľom publikácie je hlbšie spoznať interkultúrny a interkonfesijný rozmer komunikácie v kontexte slovenskej identity a pochopiť tak základné princípy diverzifikácie podmienenej vzťahmi medzi jazykom a konfesiou. Uvedený cieľ sa P. Žeňuch snažil naplniť v štyroch kapitolách venovaných jazykovo-historickej a interpretačno-kritickej charakteristike vzťahu ľudového a liturgického jazyka, pričom poukazuje na vývinové procesy národného myslenia Slovákov.

V úvode autor zdôrazňuje, že kultúrnu komunikáciu medzi slovanským východom a západom treba študovať najmä v kontexte starších i novších literárnych pamiatok, azda preto prvú kapitolu s názvom *Aktuálne zdroje pramenného výskumu cyrilскеj písomnej kultúry slovenskej proveniencie* venoval predovšetkým opisu obsahovej stránky písomných prameňov edukačného charakteru v prostredí byzantskej cirkvi na Slovensku (De Kamelisev *Katechismus určený na vzdelávanie ľudu východnej cirkvi v Uhorsku* z r. 1698, *Rakošínský rukopisný zborník s Lucidárom*, ktorý vznikol kompiláciou viacerých cyrilských rukopisných textov na prelome 17. a 18. stor.,

J. J. Bazilovičov *Obraz mníšskeho života* z r. 1802 a latinsko-cirkevnoslovanský spis *Výkladov svätých liturgií, Užhorodský rukopisný Pseudozonar* a i.) a cyrilských pamiatok s dôrazom na duchovno-kultúrnu rozmanitosť, ako napr. *Skrutiniá uniatskych presbyterov* z r. 1749 či ekleziálny dokument administratívno-právnej povahy nazývaný *Štatúty mukačevského biskupa Michala Manuela Olšavského* z r. 1752 – 1758, ktorého obsahu sa venuje zvýšená pozornosť. Súčasťou administratívno-právnej agendy sú aj matriky, ktoré sú zaujímavým zdrojom výskumu jazykovej a kultúrnej komunikácie, napr. osobné mená v nich zapísané v podobe blízkej jazykovému úzu môžu svedčiť o ich jazykovo-kultúrnej adaptácii, napr. *Лыкау* – nie cirkevnoslovanský tvar *Лыка*. Autor upozorňuje na potrebu výskumu aj písomností, v ktorých sa uvádzajú hospodárske a finančné pomery, stavby chrámov, dokumenty juridického charakteru a pod., a v závere kapitoly sumarizuje diplomatické vydania rukopisných a tlačených pamiatok byzantskej tradície na Slovensku.

Druhá kapitola sa venuje slovenčine a Slovákom v staršom období vývinu byzantsko-slovanskej tradície, v ktorej sa autor snaží poukázať na kultúrne, náboženské a inojazyčné vplyvy s dôrazom na charakter valašskej kolonizácie a na vznik a formovanie slovenského etnika a slovenského jazyka. Z tohto hľadiska sa bližšie venuje niektorým etnonymám. Upozorňuje napríklad na význam a obsah etnoným *Rusnák* a *Rusín*. Uvádza, že označenie *Rusnák/rusnák* môže mať etnický i konfesiónálny rozmer, má západoslovenskú podobu s príponou *-ák*, ale označuje príslušníka východoslovanského etnika. Medzi príkladmi etnoným a obyvateľských mien s príponou *-ák* uvádza „názvy ako *Soták, Lipták, Slezák, Serbak...*“. Je však potrebné upozorniť, že *soták* nie je obyvateľské meno, nejde o vlastné meno, ide len o apelatívne označenie nositeľov sotáckeho nárečia. Bližšie o tomto probléme písal napr. J. Krško v štúdiu *Soták – apelatívum či proprium?* v zborníku z 19. slovenskej onomastickej konferencie (2015). Za vhodnejšie pokladáme hovoriť o etnonymách a obyvateľských menách ako o menách, nie názvoch, pretože z hľadiska onomastickej terminológie označenie *názov* sa viaže k vlastným menám neživých objektov. Autor sa venuje aj etnonymu *Slovák* a jeho východoslovenskej nárečovej obmene *Sloviak (Slovjak)* i starším podobám etnoným s príponou *-in* a významovým posunom etnonyma *Rusín*. Iste by bola preňho zaujímavá aj štúdia M. Majtána *Slovák – starý Slovák*.

Na základe vlastných dlhoročných komplexných výskumov kultúry a jazyka slovenských gréckokatolíkov P. Žeňuch skonštatoval, že východoslovenský variant cirkevnej slovenčiny je v slovenskom prostredí od najstarších čias ovplyvnený jazykovým povedomím slovenských používateľov z prostredia spišského, zemplínskeho, šarišského, abovského, užského a sotáckeho nárečia. V rámci druhej kapitoly sa osobitná pozornosť venuje jazyku neliturgických cyrilských pamiatok v slovenskom prostredí, akými sú didaktická a edukačná spisba, rozličné texty určené na ľudové čítanie, texty ponaučení a exemplí, knihy receptov a príručiek o hospodárení pre gazdov doma či na roli i rozličných liečiteľských príručiek pre dedinských ránhojičov a lekárov. Autor sem zaradil aj spevníky duchovných a náboženských (paraliturgických) piesní, príležitostnú poéziu, katechizmy, edukačné kompendiá, šlabikáre, opisy dejín miestnej cirkvi, kázňovú tvorbu s textami životov a legend o svätých, v ktorých sa prekrývajú prvky ľudového a cirkevnoslovenského jazyka. Zameral sa najmä na lexikálnu stránku, predovšetkým na tie lexikálne jednotky, ktoré sa z liturgického cirkevnoslovenského prostredia prevzali a udomácnili vo východoslovenských nárečiach, napr. *ikona*, *tropár*, *kondák*, *antifóna* a i., niektoré aj s významovými posunmi, napr. *križma* s významom „biela košeľa, resp. súkno, do ktorého sa pri krste zavinie novopokrstený“, v nárečí „dar, podarúnok, ktorý krstný rodič venuje svojmu krstňaťu pri krste alebo po dovŕšení určitého veku“. Zdôraznil aj typické východoslovenské hláskové a morfológické prvky, ktoré sa v nich uplatnili. V ďalšej časti sa venuje vplyvu cirkevnej identity na kultivovanie jazyka aj kultúrnej slovenčiny v kontexte slovenskej konfesionalnej rozmanitosti, pričom zvýšenú pozornosť sústreďuje najmä na kultúrnu východoslovenčinu, na jej písomné pamiatky a uplatnenie v bohoslužobnej a liturgickej praxi.

Sakralizácii kultúrnej slovenčiny, t. j. jej uplatneniu v oficiálnom cirkevnom prostredí, autor venoval tretiu kapitolu. Napr. západoslovenský variant kultúrnej slovenčiny sa uplatnil v prekladaní Biblie či v katolíckom spevníku *Cantus Catholici* (vydanom v r. 1655 v Levči a v r. 1700 v Trnave), v prostredí východoslovenských kalvínov sa však používala miestna kultivovaná podoba východnej slovenčiny, porov. zemplínske kalvínske tlače v zemplínskom nárečí, ktorým autor venuje zvýšenú pozornosť, predovšetkým špecifickej grafickej stránke najmä kalvínskeho *Žaltára*. Autor na rozdiel od

Š. Švagrovského zložkový pravopis týchto tlačí nespája s maďarizačnými tendenciami. Osobitnú zložku skúmania jazykovo-kultúrneho povedomia veriacich byzantského obradu na Slovensku podľa P. Žeňucha predstavuje zase adaptácia ich jazykového povedomia v liturgickej cirkevnej slovančine. Osobitne sa venuje jazyku gréckokatolíckej enklávy na Dolnej zemi. Uvádza, že funkciu spisovného jazyka v prostredí Rusnákov na Dolnej zemi plní jazyk kodifikovaný Gabrielom Kostelnikom, ktorý má svoj pôvod vo východoslovenskom šarišsko-zemplínskom nárečovom prostredí. Autorove výsledky terénnych výskumov u dolnozemskej slovenských gréckokatolíkov v rokoch 1999 – 2009 svedčia o tom, že okrem cirkevnej slovančiny používajú i šarišsko-zemplínske nárečie, a to aj v rámci prekladov liturgie. Autor zdôrazňuje hlavne vplyv mukačevskej „materskej cirkvi“, ktorá v duchovno-kultúrnej rovine zjednocuje gréckokatolíkov v eparchiách v zakarpatskej oblasti Ukrajiny, na Slovensku, v Maďarsku, Rumunsku a v diaspóre na Dolnej zemi (byzantskí veriaci v severovýchodnom Uhorsku i presídlenci zo slovenského územia z prvej polovice 18. stor.) a tiež v Amerike. V závere kapitoly sa zaoberá vzťahom konfesie a národa i jazyka a konfesie.

Posledná kapitola s názvom *Premeny identity v praxi* sa bližšie venuje dolnozemskej, resp. vojvodinským Rusnákovi, ktorých systémovým východiskom jazyka je dodnes živá východná slovenčina, hoci základným príznakom ich identity nie je podľa autora jazyk každodennej komunikácie, ale ostatné zložky kultúrnej identity, ktoré súvisia s ich konfesionálnym povedomím, ktoré poskytlo priestor na im vlastné kultúrno-identické stereotypy. P. Žeňuch uviedol, že príslušnosť ku gréckemu (byzantskému) obradu, používanie cirkevno-slovanského liturgického jazyka, cyrilského písma a jurisdikčná jednota s rímskym prestolom tvoria podnes hlavné piliere Mukačevskej eparchie. Kapitola obsahuje prehľad názorov na slovenský jazykový pôvod gréckokatolíckeho dolnozemskej živlu a uvádzajú sa v nej aj relevantné jazykové pamiatky. V závere sa autor venuje vzťahu jazyka východných Slovákov a kultúrno-konfesionálnej komunikácie. Upozornil na zjednodušené stotožňovanie vierovyznania a národnosti a vnímania veriacich byzantsko-slovanského obradu ako *rusnákov*, pretože používali cirkevnú slovančinu chápanú ako *ruský* (= rusínsky, rusnacky) jazyk, pričom sa nebral ohľad na ich vlastný (aj nerusínsky) jazyk. Pritom niektorí východoslovenskí gréckokatolíci hovoria naozaj ukrajinským (maloruským,

rusínskym) nárečím, ale iní zase slovenským (východoslovenským zemplínskym) nárečím. Tieto oblasti v celej dĺžke Karpát však ani dnes nie sú jednoliate, ani na Slovensku netvorí kompaktné územia, lebo pri dedinách a osadách s ukrajinským obyvateľstvom existujú aj osady autochtónneho slovenského obyvateľstva, pričom sa spolu miešajú. Autor porovnáva jazyk slovenských gréckokatolíkov na východnom Slovensku a dolnozemskej Rusnákov, pričom v oboch nachádza znaky šarišsko-zemplínskeho variantu slovenčiny, a to aj v cyrilských rukopisných textoch pochádzajúcich z oboch prostredí.

P. Žeňuch všeobecne známe i menej známe poznatky dáva do kontextu s výsledkami vlastných archívnych a terénnych výskumov. Prináša synchronno-diachrónny pohľad do problematiky národného a jazykovo-konfesionálneho myslenia Slovákov. Z hľadiska teoreticko-metodologického prístupu zasadil problematiku zložitej jazykovej situácie na východnom Slovensku do širšej náboženskej, historickej a kultúrno-spoločenskej situácie v rámci celoslovenského priestoru i z pozície gréckokatolíckeho karpatského priestoru, a ako podotkla aj recenzentka prof. J. Dudášová v posudku, snaží sa vidieť a vysvetliť súvislosti tam, kde ich predchádzajúci bádatelia iba tušili alebo naznačovali. Predložená monografia preto môže priniesť užitočné informácie nielen jazykovedcom a filológom, ale napr. aj historikom, kulturológom, teológom, etnológom, môže však byť zaujímavým a prínosným čítaním aj pre laickú verejnosť.

Iveta Valentová
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.